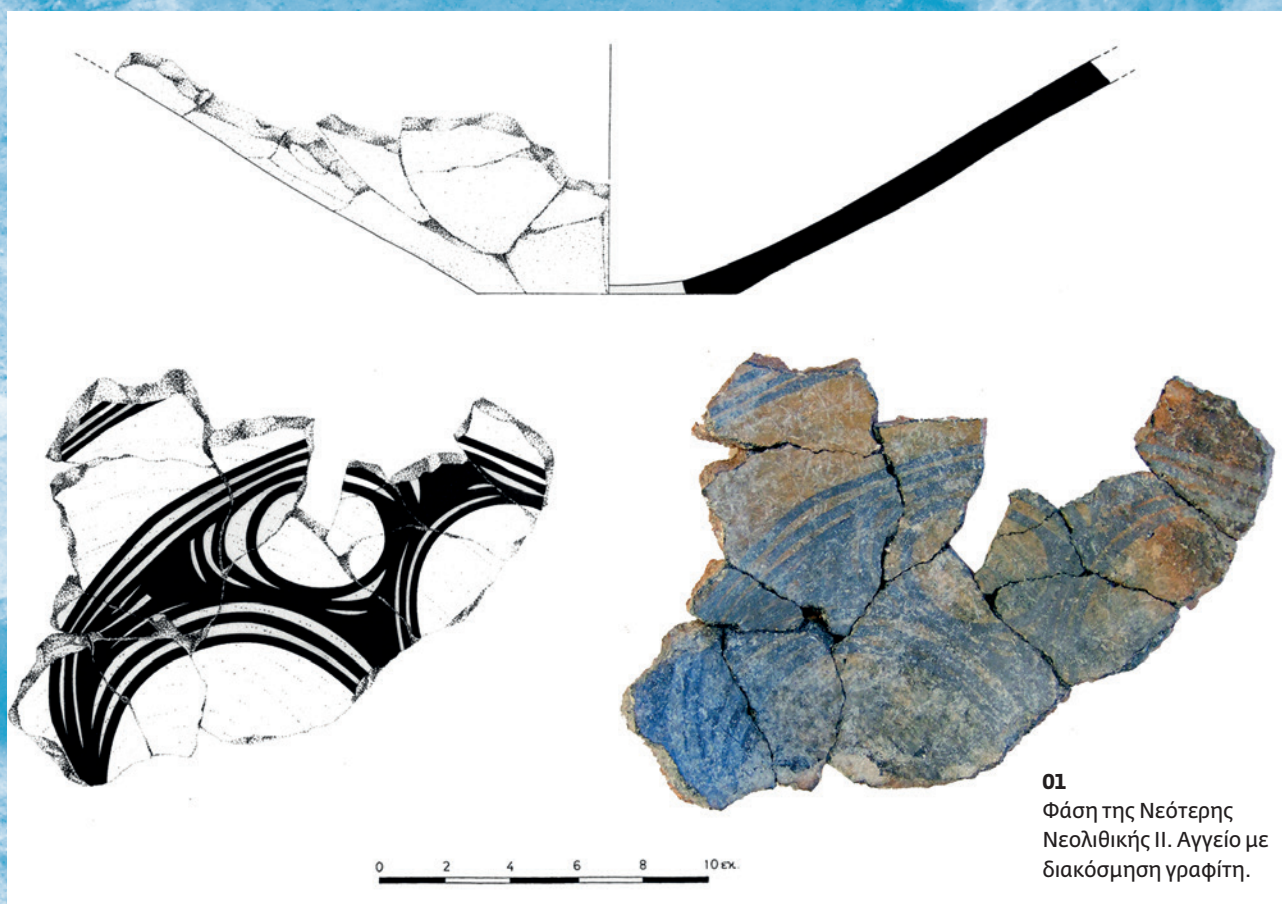

| Σιδηρόκαστρο Σερρών

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΗ ΕΓΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΣΤΟ ΣΠΗΛΑΙΟ ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΩΝ

| Αναστάσιος Σύρος
Αρχαιολόγος
*Εφορεία Παλαιοανθρωπολογίας-
Σπηλαιολογίας*

| Μιλτιάδης Μυτελέτσης
Αρχαιολόγος
Εφορεία Αρχαιοτήτων Πιερίας

01
Φάση της Νεότερης
Νεολιθικής II. Αγγείο με
διακόσμηση γραφίτη.

Η ΘΕΣΗ «ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΕΣ» ΒΡΙΣΚΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΚΟΙΛΑΔΑ του ποταμού Κρουσσοβίτη (ή Αχλαδίτη), παραπόταμου του Στρυμόνα, περίπου δύο χιλιόμετρα βορειοανατολικά του Σιδηροκάστρου Σερρών, λίγα μόλις χιλιόμετρα από την ελληνοβουλγαρική μεθόριο. Οφείλει την ονομασία της σε δύο τεχνητούς καταρράκτες ισάριθμων φραγμάτων, κατασκευασμένων στο πρόσφατο παρελθόν. Στο σημείο αυτό της πορείας του Κρουσσοβίτη, η κοιλάδα είναι εξαιρετικά στενή και οι όχθες απόκρημνες. Είναι προικισμένη με απaráμιλλη φυσική ομορφιά και αποτελεί προσφιλή χώρο αναψυχής.

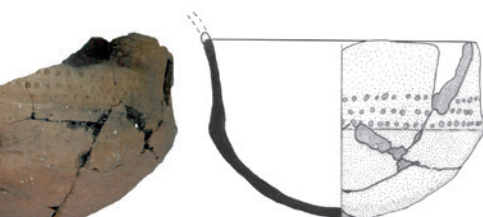
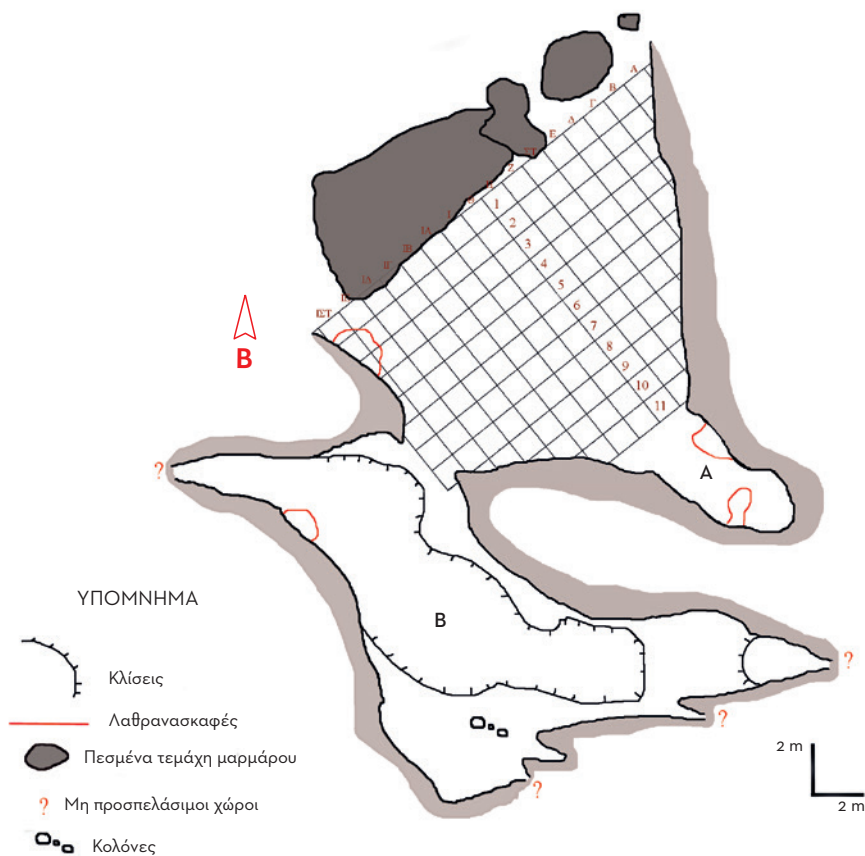
Το σπήλαιο αναπτύσσεται στη νότια όχθη του ποταμού. Πρόκειται για ευμεγέθη σχηματισμό, οριζόντιας ανάπτυξης, διανοιγμένο σε λατυποπαγή μαρμάρων. Αποτελείται από μία βραχοσκεπή μεγάλων διαστάσεων και δύο κλειστές παράπλευρες επιμήκεις αίθουσες (εικ. 2, 3). Η δημιουργία του οφείλεται στη διάβρωση του ασβεστολιθικού μητρικού πετρώματος, κυρίως λόγω της δράσης του ποταμού Κρουσσοβίτη, και στις νεοτεκτονικές κινήσεις του πρόσφατου γεωλογικού παρελθόντος.

Η βραχοσκεπή έχει μορφή θολωτή, με άνοιγμα 34 μέτρων, βάθος 22 μέτρων και συνολικό εμβαδόν 620 τετραγωνικών μέτρων. Οι δύο αίθουσες αποτελούν τμήματα καρστικών αγωγών¹, διαμορφωμένων στο ίδιο επίπεδο. Η μικρότερη (έγκοιλο Α), ευρισκόμενη στη νοτιοανατολική πλευρά της βραχοσκεπής, έχει μήκος 7 μέτρων περίπου, ενώ η μεγαλύτερη (έγκοιλο Β), στη νοτιοδυτική, αποτελείται από έναν κύριο ευμεγέθη χώρο με υποτυπώδη λιθωματικό διάκοσμο, μήκους 50 μέτρων και μέσου πλάτους 12 μέτρων.

Η πρώτη αυτοψία στη θέση διενεργήθηκε από κλιμάκιο της Εφορείας Παλαιοανθρωπολογίας-Σπηλαιολογίας τον Μάιο του 2004. Τότε διαπιστώθηκε, μεταξύ άλλων, η παρουσία πλούσιας επιχώσης που συνοδευόταν από πλήθος επιφανειακών ευρημάτων αλλά και πολλαπλών αλλοιώσεων που είχε υποστεί το σπήλαιο από την ανθρώπινη δραστηριότητα². Η αρχαιολογική της σημασία και η αδήριτη ανάγκη προστασίας της αποτέλεσαν τα εφαλτήρια για τη διενέργεια σωστικής ανασκαφής. Το φθινόπωρο του ίδιου έτους ακολούθησε ανασκαφική έρευνα δοκιμαστικού χαρακτήρα, η οποία συνεχίστηκε κατά τα έτη 2006, 2007, 2008 και 2010. Οι εργασίες, μολονότι επικεντρώθηκαν στον χώρο της βραχοσκεπής, επεκτάθηκαν και στο έγκοιλο Β.

Τα ευρήματα των επιφανειακών επιχώσεων πιστοποιούν τη μακροχρόνια χρήση του σπηλαίου από την προϊστορία μέχρι και σήμερα. Στα διαβρωτικά φαινόμενα των εκτεταμένων πλημμυρών του γειτονικού Κρουσσοβίτη ποταμού οφείλεται η απουσία επιχώσεων των οψιμότερων περιόδων³. Η κεραμική των ιστορικών χρόνων αντιπροσωπεύεται κυρίως από σχήματα όπως οι πίθοι, οι αμφορείς και τα χυτροειδή αγγεία. Λιγότερο συχνά απαντούν τα πινάκια, οι σκύφοι, τα μυροδοχεία, οι λεκάνες και οι ασκοί, τα περισσότερα από τα οποία φέρουν μελανό ή καστανέρυθρο γάνωμα. Χρονολογείται στον 2ο αιώνα π.Χ., με ελάχιστες εξαιρέσεις που τοποθετούνται σε άλλες περιόδους, κυρίως μεταγενέστερες. Στην ιστορική αρχαιότητα αποδίδονται, επίσης, θραύσματα κεραμίδων, χάλκινα νομίσματα, κυρίως ελληνιστικών χρόνων. Στους προϊστορικούς χρόνους ανάγονται πολλά θραύσματα αγγείων, λίθινα εργαλεία, λειασμένα ή τριπτά και ελάχιστα πελεκητά, πήλινα

02
Άποψη της βραχοσκεπής
από βόρεια
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

03
Κάτοψη του σπηλαίου.
Αποτύπωση:
Μ. Βαξεβανόπουλος,
Β. Πεχλιβανίδης, Δ. Ζαπάντες,
2004.

04
Πρώτη προϊστορική φάση:
α. Κτίσμα Α1, β. κτίσμα Α2
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

05
Κεραμική από την πρώτη
προιστορική φάση.

06α

06

Δεύτερη προϊστορική
φάση: α. Κτίσματα Β1
και Β2, β-γ. αγγεία
από το κτίσμα Β2
(Φωτογραφικό Αρχείο
ΕΠΣ).

06β

06γ

σφονδύλια και υφαντικά βάρη, οστέινοι ορείς, περόνες και σπάτουλες. Η πλειονότητά τους παραπέμπει χρονολογικά στην προχωρημένη Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.

Τα μοναδικά κατά χώραν κατάλοιπα των ιστορικών φάσεων ήταν έξι ευμεγέθεις και αρκετοί μικρότεροι λάκκοι, οι περισσότεροι εκ των οποίων προορίζονταν για την πάκτωση πίθων. Ο αριθμός και η διασπορά τους υποδεικνύουν ότι το σπήλαιο κατά τους ιστορικούς χρόνους χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος, τα συνευρήματα, ωστόσο, ήταν ανεπαρκή για την ασφαλή χρονολόγησή τους.

Στη βραχοσκεπή ερευνήθηκαν τρεις προϊστορικές φάσεις εγκατάστασης, δύο της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού και μία της Νεότερης Νεολιθικής ΙΙ περιόδου. Η αρχιτεκτονική των δύο πρώτων εντάσσεται στη βαλκανική παράδοση, με την αποκλειστική χρήση πασσάλων και πηλού ως οικοδομικών υλικών⁴. Η πρώτη, που εντοπίστηκε σχεδόν επιφανειακά, χαρακτηριζόταν από εκτεταμένη διατάραξη. Στην τοιχοδομία είχε χρησιμοποιηθεί σκελετός πασσάλων και ενδιάμεσα πηλός. Η επιφάνεια χρήσης, από συμπαγές κιτρινωπό χώμα με χαλικωτό υπόστρωμα, καλυπτόταν από τα κατάλοιπα της πεσμένης ανωδομής κτισμάτων και κατασκευών.

Στο νότιο και καλύτερα προστατευμένο μέρος της βραχοσκεπής βρέθηκε τμήμα μεγάλου κτίσματος (κτίσμα Α1), με συνολικό εμβαδόν άνω των 28 τετραγωνικών μέτρων (εικ. 4α). Το μοναδικό σαφές όριό του, από ανατολικά, σημειώταν από σειρά 8 οπών πασσάλων, ό,τι απέμεινε από τον πασσαλόπηκτο, ελαφρώς καμπύλο τοίχο. Οι μικρότερες πασσαλότρυπες εντός του κτίσματος είναι κατάλοιπα εσωτερικών στηριγμάτων ή χωρισμάτων. Στο μέσον περίπου υπήρχε ανοιχτή εστία ακανόνιστης κυκλικής κάτοψης, διαμέτρου 1,5 μέτρων περίπου. Τα όριά της σημειώνονταν από τα κατάλοιπα στάχτης και ανθράκων καθώς και από το εξαιρετικά συμπαγές λόγω των υψηλών θερμοκρασιών δάπεδο, χαρακτηριστικά που αμβλύνονταν προοδευτικά με την απομάκρυνση από την εστία. Στην περιοχή της εστίας βρέθηκαν θραύσματα πιθοειδούς αγγείου, διακοσμημένου στην περίμετρο του χείλους με πλαστική ταινία και διαδοχικές επιπλοές δακτύλων. Πρόκειται για κοινότοπη διακόσμηση της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, που πρωτοεμφανίζεται στη Νεότερη Νεολιθική και επιβιώνει ως την Ύστερη Εποχή του Χαλκού⁵. Από το κτίσμα αυτό συλλέχθηκαν, επίσης, ελάχιστα θραύσματα άλλων αγγείων.

Στην είσοδο της βραχοσκεπής εντοπίστηκε τμήμα δεύτερου κτίσματος (κτίσμα Α2) (εικ. 4β). Δεν είναι σαφές αν ο ελαφρώς καμπύλος πασσαλόπηκτος τοίχος, που αποκαλύφθηκε εν μέρει, αποτελεί το δυτικό όριό του. Ανατολικά του τοίχου υπήρχε μια ανοιχτή εστία, παρόμοιων χαρακτηριστικών με εκείνη του κτίσματος Α1 αλλά και με ένα επίμικες έξαρμα από πηλόχωμα, το οποίο πιθανότατα χρησίμευε ως σταθερή βάση για την τοποθέτηση σκευών επί της φωτιάς⁶. Βόρεια της εστίας βρέθηκε τμήμα φιάλης, πλούσια διακοσμημένης με επιπλοές και εγχάρακτα μοτίβα. Από την ίδια περιοχή του κτίσματος προήλθαν, επίσης, τρία λίθινα εργαλεία τριβής και κρούσης.

Τα αρχαιοβοτανικά κατάλοιπα της πρώτης προϊστορικής φάσης περιορίζονται σε μικρή ποσότητα απανθρακωμένων καρπών, κυρίως δημητριακών, που εντοπίστηκαν σε διασπορά. Στην κεραμική κυριαρχούν οι σκουρόχρωμες, πρόχειρα

στιλβωμένες και ακόσμητες επιφάνειες (εικ. 5). Συνηθέστερα απαντούν τα πιθοειδή αγγεία και οι ποικίλου μεγέθους φιάλες και πιο σπάνια τα κύτελλα και οι πρόχοι. Στα ελάχιστα διακοσμημένα δείγματα χρησιμοποιείται η επιπλοή και η εγχάραξη ή και συνδυασμός τους, ενίοτε με γέμιση λευκής πάστας, ενώ στα πιθοειδή συνηθίζεται η πλαστική οριζόντια ταινία με επιπλοές δακτύλων. Τα τυπολογικά χαρακτηριστικά και οι διακοσμητικές προτιμήσεις τοποθετούν χρονολογικά την κεραμική στην προχωρημένη Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, περίοδο που χαρακτηρίζεται για την ανατολική Μακεδονία κυρίως από τις φάσεις Σιταγροί V⁷, Ντικίλι Τας ΙΙΒ⁸ και Πεντάπολη ΙΙ⁹. Παράλληλα, παρουσιάζει αναλογίες με πολιτισμικά συμπλέγματα που κυριαρχούν αυτή την εποχή στον ευρύτερο χώρο της Βαλκανικής¹⁰.

Δύο δείγματα απανθρακωμένων υλικών, κλαδιά από το κτίσμα Α1 και καρποί από την περιοχή της εστίας του κτίσματος Α2, χρονολογήθηκαν με τη μέθοδο του Άνθρακα-14¹¹, δίνοντας βαθμονομημένες ηλικίες 2880–2630 π.Χ. και 2893–2573 π.Χ. αντιστοίχως. Οι τιμές αυτές ανταποκρίνονται στη σχετική χρονολόγηση και τοποθετούν την πρώτη προϊστορική φάση του σπηλαίου στην προχωρημένη Πρώιμη Εποχή Χαλκού (ΠΕΧ ΙΙ–ΙΙΙ), της οποίας η διάρκεια υπολογίζεται για την ανατολική Μακεδονία μεταξύ 2900/2800 και 2300/2200 π.Χ.¹².

Μια δεύτερη, πρωιμότερη φάση εγκατάστασης εντοπίστηκε σε βάθος 0,5 μ. περίπου από την επιφάνεια. Τα κτίσματα αυτής της φάσης είχαν δάπεδα από πατημένο πηλόχωμα και ανωδομή διαμορφωμένη σύμφωνα με την προσθετική τεχνική (torchis), κατά την οποία ο ξύλινος σκελετός, από πασσάλους και πλέγμα κλαδιών, επιστρώνεται με αχυροπηλό. Το στρώμα καταστροφής τους αποτελούνταν από μεγάλη ποσότητα καμένων οικοδομικών καταλοίπων (πάσσαλοι και κλαδιά, μάζες αχυροπηλού), συγκεντρώσεις δημητριακών και καρπών¹³, αλλά και αγγεία, εργαλεία, οστά ή άλλα ευρήματα. Η καταστροφή αυτής της φάσης, με έντονα τα σημάδια πυρκαγιάς, και ο σωρός λατυπών από κατακρημνίσεις της βραχοσκεπής που τη συνόδευε είναι σχεδόν βέβαιο ότι σχετίζονται μεταξύ τους¹⁴.

Τα αρχιτεκτονικά δεδομένα αυτής της πρωιμότερης φάσης προέρχονται από τμήματα τριών, κυρίως, κτισμάτων, που ορίζονταν από πασσαλόπηκτους καμπυλόγραμμους τοίχους. Τα δύο, των οποίων αποκαλύφθηκε το ανατολικό τμήμα, είναι διαδοχικά από νότο προς βορρά (κτίσματα Β1 και Β2) (εικ. 6α). Ενδέχεται να ήταν ελαφρώς υπόσκαφα, τουλάχιστον από τα ανατολικά. Η πρακτική αυτή, γνωστή από τη Νεολιθική εποχή, δεν αποκλείεται να εφαρμόστηκε εδώ και ως μέτρο προστασίας από τα δυνατά ρεύματα αέρα του φαραγγιού. Για την έμπνευση των πασσάλων της τοιχοποιίας διανοίχθηκε τοπικά τάφρος θεμελίου. Σε ορισμένες περιπτώσεις η βάση των πασσάλων ήταν ενισχυμένη με μεγάλες κροκάλες. Το υπέργειο τμήμα των πασσάλων βρέθηκε απανθρακωμένο. Οι μεγαλύτεροι αποτελούσαν τον ξύλινο σκελετό της τοιχοποιίας, ενώ οι μικρότεροι βρίσκονταν κυρίως στο εσωτερικό των κτισμάτων και σχετιζόνταν με ελαφρές κατασκευές ή με τη στήριξη κάποιας υποτυπώδους στέγης. Στην εσωτερική πλευρά των τοίχων διασώθηκαν σημειακά και τα λεπτά ξύλινα στοιχεία (κλαδιά τοποθετημένα οριζόντια), ενώ στην

ίδια περιοχή εντοπίστηκε και η μεγαλύτερη συγκέντρωση τμημάτων της επένδυσης από αχυροπηλό. Το χωμάτινο δάπεδο καλυπτόταν, στη μεγαλύτερη έκτασή του, από μια λεπτή σχετικά στρώση ισχνών ανθράκων, που έδινε την εντύπωση καμένης ψάθας.

Στο δάπεδο του πρώτου από νότια κτίσματος (κτίσμα B1) υπήρχαν τέσσερις λάκκοι. Το περιεχόμενό τους δεν υπήρξε διαφωτιστικό για την ερμηνεία τους. Μεταξύ των αγγείων που βρέθηκαν ήταν ένα αμφοροειδές, ένα κωνικού σχήματος πιθοειδές και μια φιάλη. Εκτός από την κεραμική συλλέχθηκαν οστέινοι οπείς, μια σπάτουλα, μια μυλόπετρα και ένας κρουστήρας. Στο δάπεδο του κτίσματος B2 βρέθηκε ένας σχετικά μεγάλος και πλακαρός λίθος, άγνωστης χρήσης. Το εν λόγω κτίσμα ήταν πλούσιο σε πήλινα αγγεία, κυρίως φιάλες (εικ. 6γ). Μεταξύ των αγγείων ξεχωρίζει ένας ασκός με πλούσια εγχάρακτη διακόσμηση διαγραμμισμένων ταινιών (εικ. 6β). Βρέθηκαν, επίσης, πολλά λίθινα εργαλεία κρούσης και τριβής, καθώς και μια πήλινη χάνδρα και μια οστέινη σπάτουλα. Τέλος, το κτίσμα B2 ήταν πλούσιο σε διατροφικά κατάλοιπα. Εκτός των δημητριακών, βρέθηκαν κράνα σε σημαντικές συγκεντρώσεις, καθώς, επίσης, οστά ζώων και όστρεα, κυρίως του είδους *Unio Pictorum*¹⁵.

Λίγο βορειότερα εντοπίστηκε τμήμα του τρίτου κτίσματος (κτίσμα B3) (εικ. 7α). Η πήλινη ανωδομή του τοίχου που το όριζε από δυτικά είχε καταρρεύσει, με πολύ καλά διατηρημένα, ωστόσο, τα επιμέρους δομικά στοιχεία του, με διατηρημένο σημειακά ακόμα και το πλέγμα κλαδιών του καμένου ξύλινου σκελετού. Αποκαλυπτικά ευρήματα για τις δραστηριότητες που λάμβαναν χώρα στο κτίσμα B3 ήταν ένας μεγάλος πλακαρός λίθος, με ελαφρώς κοίλη άνω επιφάνεια, και η συγκέντρωση στην ίδια περιοχή ποικίλων διατηρητικών εργαλείων (δύο οστέινοι οπείς, ένα εργαλείο από κέρατο ελαφοειδούς διακοσμημένο με εγχάρακτες τεθλασμένες γραμμές και ένα δόντι, πιθανόν αρκούδας) (εικ. 7β). Βρέθηκαν, επίσης, άλλος ένας οστέινος οπέας, ένα πήλινο κυλινδρικό υφαντικό βάρος, δύο λίθινα τριπτά εργαλεία και δύο μικρολεπίδες, η μία από πυριτόλιθο και η άλλη από χαλαζία. Ως προς τα αρχαιοβοτανικά κατάλοιπα, επαναλαμβανόταν σχεδόν η εικόνα του κτίσματος B2.

Βορειοανατολικά αποκαλύφθηκε τμήμα ενός τέταρτου κτίσματος (κτίσμα B4). Το κτίσμα ανασκάφηκε πλήρως σε μικρή έκταση (εικ. 8α), όπου εντοπίστηκαν 16 διαφόρων μεγεθών πασσαλότρυπες, κάποιες με τμήματα των πασσάλων, καθώς και τμήμα κατασκευής, με εντυπωσιακή υποδομή καμένων πασσάλων και επιφάνεια από πηλόχωμα, ίσως θρανίο (εικ. 8β). Στην κατασκευή αυτή εγγράφεται μια μικρότερη, ορθογώνιας κάτοψης, με τοιχώματα από ωμό πηλό και λατύπες. Η δεύτερη κατασκευή, που αποτελούσε ένα είδος «θήκης», περιέκλειε ένα σχεδόν άθραυστο αγγείο, κλειστού τύπου, με ωειδές σώμα και ψηλό λαιμό¹⁶ (εικ. 8γ). Στην επιφάνεια του «θρανίου» αλλά και στο υπερκείμενο στρώμα καταστροφής βρέθηκαν πέντε αποσπασματικά σωζόμενα αγγεία, τέσσερις φιάλες και ένα κύπελλο. Ανατολικότερα, όπου δεν ολοκληρώθηκε η αφαίρεση του στρώματος καταστροφής (εικ. 8β), αποκαλύφθηκε τμήμα ενός ελλειψοειδούς μικρού φούρνου (εικ. 8δ) και, στην ίδια περιοχή, μια υπερυψωμένη πήλινη πλατφόρμα με περιχέλιωμα, ενώ ανάμεσά τους βρέθηκαν μια

μυλόπετρα και ένας κρουστήρας. Στα αγγεία του κτίσματος B4 περιλαμβάνονται ηθμοί, λοπάδες, αμφορίσκοι και, κυρίως, πιθοειδή, που ελάχιστα διαφέρουν από τα αντίστοιχά τους στο κτίσμα B1. Συλλέχθηκαν, επίσης, έξι λίθινα εργαλεία τριβής και κρούσης και δύο μικρολεπίδες από χαλαζία. Ένας πυρήνας χαλαζία καθώς και λιγοστά αποτμήματα χαλαζία και πυριτόλιθου αποτελούν ενδείξεις για πιθανή επεξεργασία λίθινων τέχνηργων. Σε οικοτεχνικές δραστηριότητες παραπέμπουν δύο σφονδύλια και ένα υφαντικό βάρος — αποστρογγυλεμένο όστρακο με διαμεπερή οπή. Βάσει του συνόλου των ευρημάτων, πάντως, και συνεκτιμώντας τις μεγάλες ποσότητες απανθρακωμένων δημητριακών που βρέθηκαν (εικ. 8ε), το κτίσμα B4 είχε κυρίως τροφοπαρασκευαστικό χαρακτήρα.

Στην κεραμική της δεύτερης προϊστορικής φάσης (εικ. 9) διακρίνονται σχεδόν όλες οι κεραμικές διαφοροποιήσεις που χαρακτηρίζουν την έναρξη της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού, τόσο στην ανατολική Μακεδονία όσο και στη Βουλγαρία. Το χρώμα των αγγείων είναι ανομοιογενές, πιστοποιώντας τις αλλεπάλληλες μεταβολές στο περιβάλλον της όπτησης, ενώ κυριαρχούν οι σκοτεινές αποχρώσεις και οι λειασμένες

07β

07γ

07

Δεύτερη προϊστορική φάση:
α. Κτίσμα Β3, β-γ. διατηρητικά
εργαλεία που βρέθηκαν
στο δάπεδό του
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

ή πρόχειρα στιλβωμένες επιφάνειες. Το σχήμα της φιάλης είναι ο κυρίαρχος τύπος αγγείου. Ακολουθούν τα πιθοειδή και αμφοροειδή αγγεία, οι πήλοι, οι λοπάδες και τα κύπελλα. Η διακόσμηση είναι σπάνια. Η ρυτιδωτή και αυλακωτή κεραμική αποτελεί την κύρια διακοσμημένη κατηγορία. Πιο σπάνια απαντούν οι επιπλάσεις και οι εγχαράξεις, ενώ απουσιάζει πλήρως η γραπτή. Η γενική εικόνα της κεραμικής παραπέμπει στις φάσεις Σιταγροί IV¹⁷, Ντικιλί Τας IIIA¹⁸ και Πεντάπολη II¹⁹ της ανατολικής Μακεδονίας. Η κεραμική της δεύτερης φάσης θεωρείται προ-τρωική και παρουσιάζει εμφανείς επιρροές από τις πρώιμες φάσεις του πολιτισμικού συμπλέγματος Baden, που κυριαρχεί σε πολλές περιοχές της Βαλκανικής κατά τη μετάβαση από τη Νεολιθική στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού²⁰. Μεμονωμένα παραδείγματα κεραμικής παραπέμπουν σε πρωιμότερους πολιτισμούς της Νεότερης Νεολιθικής II²¹, ενώ άλλοι κεραμικοί τύποι, που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως νεωτερίζοντες, εξακολουθούν να εμφανίζονται και αργότερα μέσα στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού.

Από τη δεύτερη φάση χρονολογήθηκαν με τη μέθοδο του

Άνθρακα-14 έντεκα δείγματα απανθρακωμένων υλικών, προερχόμενα από το σύνολο σχεδόν της ανασκαμμένης έκτασης²². Καλύπτουν ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, μεταξύ 3340 και 2900 π.Χ. περίπου. Οι ραδιοχρονολογήσεις τοποθετούν αυτή τη φάση του σπηλαίου Καταρρακτών στις αρχές της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (ΠΕΧ I), της οποίας η διάρκεια υπολογίζεται για την ανατολική Μακεδονία μεταξύ 3300/3200 και 2900/2800 π.Χ.²³.

Μια πρωιμότερη προϊστορική φάση χρήσης εντοπίστηκε εντελώς αποσπασματικά, σε βάθος 1,70 μέτρων περίπου από την επιφάνεια. Το πιο χαρακτηριστικό εύρημα αυτής της φάσης ήταν ένα μεγάλο ανοιχτό αγγείο, διακοσμημένο εσωτερικά με καμπυλόγραμμα μοτίβα γραφίτη (εικ. 1). Η διακόσμηση με γραφίτη, απούσα από την κεραμική της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού²⁴, τοποθετεί το στρώμα στη Νεότερη Νεολιθική II περίοδο. Είναι χαρακτηριστική της φάσης II του Ντικιλί Τας²⁵, στην ανατολική Μακεδονία, όπως και του πολιτισμού Σλατίνο, στην περιοχή άνω ρου του Στρυμόνα²⁶. Ο πολιτισμός «Ντικιλί Τας-Slatino», σύμφωνα με την H. Todorova, «σφραγίζει» το α' μισό της 5ης χιλιετίας για την ανατολική

08

Δεύτερη προϊστορική φάση:
α-β. Κτίσμα Β4,
γ-ε. ευρήματα από
το εσωτερικό του
(Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

09

Κεραμική από τη δεύτερη
προιστορική φάση.

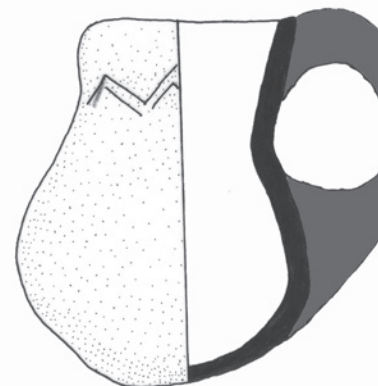

10α-β

Έγκοιλο Β και μικρό ακέραιο κύπελλο που βρέθηκε σε αυτό (Φωτογραφικό Αρχείο ΕΠΣ).

10β

Μακεδονία και τη νοτιοδυτική Βουλγαρία, χαρακτηρίζοντας και αρκετές σπηλαιές θέσεις²⁷. Στην ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη εντοπίζεται σε υπαίθριες θέσεις (φάσεις III των Σιταγρών Σερρών²⁸ και IV της Παραδημής Ροδόπης²⁹, Λιμενάρια Θάσου³⁰) και σε σπήλαια (Πηγών Αγγίτη Δράμας³¹, Πολυφήμου Ροδόπης³²). Στη δυτική Βουλγαρία, η διακόσμηση με γραφίτη συνήθίζεται σε μια σειρά θέσεων στον μέσο ρου του Στρυμόνα³³. Οι περιοχές κύριας εξάπλωσης της κεραμικής με διακόσμηση γραφίτη καταδεικνύουν τη συμβολή του ποταμού Στρυμόνα στη διάδοσή της και τον καθιστούν βασική αρτηρία εμπορίου και γενικότερης διακίνησης τεχνολογιών και πολιτισμικών επιρροών.

Από αυτή την παλαιότερη, μέχρι σήμερα, φάση χρήσης του σπηλαιού, χρονολογήθηκαν με τη μέθοδο του Άνθρακα-14 δύο δείγματα άνθρακα, δίνοντας βαθμονομημένες τιμές 4343–4052 και 4323–4050 π.Χ. αντιστοίχως. Συνάδουν με τη σχετική χρονολόγηση και τοποθετούν την πρωιμότερη φάση του σπηλαιού στα τέλη της Νεότερης Νεολιθικής II, η οποία εκπροσωπείται για την ανατολική Μακεδονία από τις φάσεις Σιταγροί ΙΙΙb–c, και πιθανότατα συγχρονίζεται με το τέλος της φάσης II του Ντικιλί Τας³⁴ και με την περίοδο Gumelnitsa–Karanovo VI³⁵.

Οι προϊστορικές επιχώσεις του σπηλαιού χαρακτηρίζονταν στο σύνολό τους από την πλήρη απουσία μετάλλινων ευρημάτων. Αυτή η διαπίστωση επιβεβαιώνει τον κανόνα της σπανι-

ότητας εμφάνισης αντικειμένων από χαλκό ή ορείχαλκο στην ανατολική Μακεδονία, ακόμη και κατά την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, και της εμμονής στη νεολιθική παράδοση των λίθινων και οστέινων τέχνηργων³⁶. Περιορισμένη είναι, επίσης, η ποσότητα οστεολογικού υλικού³⁷ και, κυρίως, πελεκητών εργαλείων και αντικειμένων κόσμησης.

Στο έγκοιλο Β (εικ. 10α) πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποχωμάτωσης και εν τέλει διευθέτησης λαθρανασκαφικών τομών. Από τις αναμοχλευμένες επιχώσεις περισυλλέχθηκε πληθώρα κινητών ευρημάτων, κυρίως κεραμική ιστορικών και προϊστορικών χρόνων³⁸, από την οποία ξεχωρίζει ένα ακέραιο μικρό μόνωτο κύπελλο με εγχάρκτη διακόσμηση (εικ. 10β), της προχωρημένης Πρώιμης Εποχής του Χαλκού.

Είναι βέβαιο ότι το σπήλαιο Καταρρακτών Σιδηροκάστρου αποτέλεσε διαχρονικά ένα ελκυστικό και φιλόξενο περιβάλλον για τον άνθρωπο. Οργανωμένες οικιστικές δομές αναδεικνύουν τη συστηματική χρήση του σε περιόδους της προϊστορίας, ταυτόχρονα μάλιστα με μια γενικευμένη τάση χρήσης των σπηλαίων στην περιοχή αυτή της Βαλκανικής χερσονήσου³⁹. Τα πολυάριθμα, καλοδιατηρημένα μέσα στο προστατευτικό «κέλυφος» του σπηλαιού, αρχαιολογικά κατάλοιπα στοιχειοθετούν τη μακρόχρονη παρουσία μιας οργανωμένης κοινωνίας, η οποία λειτουργεί διαδραστικά στο «κάδρο» του προϊστορικού γίνεσθαι της Βαλκανικής.

Σημειώσεις

- 1 Ο όρος «καρστικός αγωγός» αναφέρεται σε ένα φυσικό υπόγειο σύστημα που δημιουργείται από τη διάβρωση των ασβεστολιθικών πετρωμάτων εξαιτίας της δράσης του νερού.
- 2 Διάσπαρτες λαθρανασκαφές, βανδαλισμοί, graffiti, απορρίμματα κ.λπ.
- 3 Πέννος κ.ά. 2012.
- 4 Tringham 1971.
- 5 Γραμμένος 1983, σ. 125.
- 6 Παρόμοια ευρήματα στους Σιταγρούς (Renfrew 1986, σ. 191, 210, εικ. XXIX.3, XXXVI.1).
- 7 Sherratt 1986, σ. 437–440.
- 8 Séfériadès 1983, σ. 662–668, 675–676.
- 9 Γραμμένος 1983, σ. 95–98, 128.
- 10 Παπαδόπουλος 2002, σ. 72, 231–232. Nikolova 1999, σ. 199–224, 252–255. Todorova 2003, σ. 295–296, 300.
- 11 Maniatis κ.ά. 2014.
- 12 Maran 1998, σ. 158–159, πίν. 81.
- 13 Σε περιορισμένο αριθμό δειγμάτων εντοπίστηκαν μακροσκοπικά κριθάρι, σκληρό σιτάρι και κρίνα.
- 14 Η αποκόλληση τεμαχών από την οροφή του σπηλαίου περιγράφεται ως καταρρευσιγενής μορφολογία (breakdown morphology). Οι εγκατακρημνίσεις του τύπου αυτού είναι αποτέλεσμα της καρστικής διάβρωσης, μπορεί όμως να επιταχυνθούν εξαιτίας κάποιου βίαιου γεγονότος, για παράδειγμα ενός σεισμικού επεισοδίου (Πέννος κ.ά. 2012).
- 15 Είδος που ζει σε γλυκά νερά.
- 16 Το σχήμα, γνωστό στα Βαλκάνια κατά τη Νεολιθική και την Πρώιμη Εποχή του Χαλκού, βρίσκεται πλησιέστερα παράλληλα στον πολιτισμό Yagodina της βουλγαρικής Ροδόπης, ενώ επιχωριάζει στην περιοχή, ιδιαιτέρως σε σπηλαίες θέσεις, μέχρι και τις αρχές της 4ης χιλιετίας.
- 17 Sherratt 1986, σ. 434–435.
- 18 Séfériadès 1983, σ. 657–662, 675–676.
- 19 Γραμμένος 1983, σ. 95–98, 128.
- 20 Παπαδόπουλος 2002, σ. 72, 231–232.
- 21 Με κύριο εκφραστή το πολιτισμικό φαινόμενο Krivodol–Salkutsa–Bubani, το οποίο ανιχνεύεται και σε άλλες σπηλαίες θέσεις της ευρύτερης περιοχής και επηρεάζει τον χώρο της ανατολικής Μακεδονίας και της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας προς τα τέλη της 5ης και μέχρι τις αρχές της 4ης χιλιετίας (Todorova 2003).
- 22 Maniatis κ.ά. 2014.
- 23 Maran 1998, σ. 158, πίν. 81.
- 24 Evans 1986, σ. 411. Παπαδόπουλος 2002, σ. 229–230.
- 25 Séfériadès 1983, σ. 653–655, 675.
- 26 Chohadziev 2006, σ. 61, 65–67, σχ. 85, 92–98.
- 27 Todorova 2003, σ. 289.
- 28 Evans 1986, σ. 397–400.
- 29 Bakalakis / Sakellariou 1981, σ. 14, 27–28.
- 30 Μαλαμίδου / Παπαδόπουλος 1997, σ. 566.
- 31 Τρανταλίδου κ.ά. 2007α, σ. 49.
- 32 Παντή / Μπαχλάς 2010, σ. 467.
- 33 Pernicheva 1995, σ. 126, 130–131.
- 34 Maniatis κ.ά. 2014.
- 35 Παπαδόπουλος 2002, σ. 65–66.
- 36 Malamidou 1997, σ. 337–338.
- 37 Έχει εξεταστεί ένα εξαιρετικά μικρό δείγμα του οστεολογικού υλικού. Σημαντική αντιπροσώπευση έχουν τα αιγοπρόβατα, τα βοοειδή, οι χοίροι–αγριόχοιροι και τα ελάφια. Σπανιότερα απαντούν τα ποτάμια ψάρια, τα πτηνά, τα ερπετά και τα μαλάκια.
- 38 Ως επί το πλείστον αποθηκευτικών αγγείων.
- 39 Στη δυτική Βουλγαρία και στη βουλγαρική Ροδόπη από τις αρχές ήδη της 5ης χιλιετίας διαπιστώνεται χρήση των σπηλαίων, που κορυφώνεται στη λεγόμενη «μεταβατική» περίοδο (μεταξύ της Χαλκολιθικής περιόδου και της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού), πρακτικά που εξακολουθεί και κατά τη διάρκεια της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού (Todorova 2003). Αυτή η αθρόα χρήση των σπηλαίων στην περιοχή της Ροδόπης και της νοτιοδυτικής Βουλγαρίας έχει ερμηνευτεί ως κίνηση των πληθυσμών που υπαγορεύτηκε από τις δυσμενείς κλιματολογικές συνθήκες.

Βιβλιογραφία

- Bakalakis / Sakellariou 1981: Bakalakis G. / Sakellariou A., *Paradimi*, Mainz 1981.
- Γραμμένος 1983: Γραμμένος Δ., «Ανασκαφή σε οικισμό της εποχής χαλκού (πρώιμης) στην Πεντάπολη του Νομού Σερρών», *Αρχαιολογική Εφημερίς* 1981 (1983), Χρονικά, σ. 91–153.
- Chohadziev 2006: Chohadziev S., *Slatino. Prehistoric settlements*, Veliko Turnovo 2006.
- Evans 1986: Evans K.R., «The Pottery of Phase III», στο C. Renfrew / M. Gimbutas / E. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi, A Prehistoric Village in Northeast Greece*, τόμ. 1 (Monumenta Archaeologica, 13), Los Angeles 1986, σ. 393–428.
- Μαλαμίδου / Παπαδόπουλος 1997: Μαλαμίδου Δ. / Παπαδόπουλος Σ., «Ανασκαφική έρευνα στον προϊστορικό οικισμό Λιμεναριών Θάσου», στο Π. Αδάμ–Βελένη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 7 (1993), Θεσσαλονίκη 1997, σ. 559–572.
- Malamidou 1997: Malamidou D., «Eastern Macedonia during the Early Bronze Age», στο Chr.G. Doumas / V. La Rosa (επιμ.), *Η Πολιότητα και η πρώτη εποχή του Χαλκού στο Βόρειο Αιγαίο*, Αθήνα 1997, σ. 329–343.
- Maniatis κ.ά. 2014: Maniatis Y. / Tsirtsoni Z. / Oberlin Chr. / Darcque P. / Koukouli–Chrysanthaki Ch. / Malamidou D. / Siros T. / Miteletsis M. / Papadopoulos Str. / Kromer B., «New Radiocarbon Evidence for the Late Neolithic – Early Bronze Age Transition in South East Europe», *Open Journal of Archaeometry* 2/5262 (2014), σ. 43–50.
- Maran 1998: Maran J., *Kulturwandel auf dem griechischen Festland und den Kykladen im späten 3. Jahrtausend v. Chr.* (Univitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie, 53), Bonn 1998.
- Nikolova 1999: Nikolova L., «The Balkans in Later Prehistory. Periodization, Chronology and Cultural Development in the Final Copper and Early Bronze Age (Fourth and Third Millennium BC)» (BAR International Series, 791), Oxford 1999.
- Παντή / Μπαχλάς 2010: Παντή Α. / Μπαχλάς Β., «Ανασκαφή στο σπήλαιο "Πολυφύμου" Μαρώνειας Ν. Ροδόπης κατά το 2007», στο Π. Αδάμ–Βελένη / Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 21 (2007), Θεσσαλονίκη 2010, σ. 465–470.
- Παπαδόπουλος 2002: Παπαδόπουλος Σ., *Η μετάβαση από τη Νεολιθική στην Εποχή του Χαλκού στην Ανατολική Μακεδονία*, Αθήνα 2002.
- Πέννος κ.ά. 2012: Πέννος Χ. / Βαξεβανόπουλος Μ. / Σύρος Α. / Μυτελέτης Μ. / Πεχλιβανίδου Σ. / Βλασταρίδης Ι., «Γένεση και εξέλιξη των Σπηλαίων στην περιοχή Καταρράκτες Σιδηροκάστρου, Ν. Σερρών. Γεωαρχαιολογική Προσέγγιση», στο Ν. Ζαχαριάς / Μ. Γεωργακοπούλου / Κ. Πολυκρέτη / Γ. Φακορέλλης / Θ. Βάκουλης (επιμ.), *Πρακτικά 5ου Συμποσίου της Ελληνικής Αρχαιολογικής Εταιρείας* (2008), Αθήνα 2012, σ. 267–282.
- Pernicheva 1995: Pernicheva L., «Prehistoric cultures in the middle Struma valley. Neolithic and eneolithic», στο D. Bailey / I. Panayotov (επιμ.), *Prehistoric Bulgaria* (Monographs in World Archaeology, 22), Madison Wisconsin 1995, σ. 99–140.
- Renfrew 1986: Renfrew C., «Sitagroi in European Prehistory», στο C. Renfrew / M. Gimbutas / E.S. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, τόμ. 1 (Monumenta Archaeologica, 13), Los Angeles 1986, σ. 477–485.
- Séfériadès 1983: Séfériadès M., «Dikili Tash: Introduction à la Préhistoire de la Macédoine Orientale», *Bulletin de Correspondance Hellénique* 107 (1983), σ. 635–677.
- Sherratt 1986: Sherratt A.G., «The Pottery of Phases IV and V: The Early Bronze Age», στο C. Renfrew / M. Gimbutas / E.S. Elster (επιμ.), *Excavations at Sitagroi. A Prehistoric Village in Northeast Greece*, τόμ. 1 (Monumenta Archaeologica, 13), Los Angeles 1986, σ. 429–476.
- Todorova 2003: Todorova H., «Prehistory of Bulgaria», στο Δ. Γραμμένος (επιμ.), *Recent Research in the Prehistory of the Balkans*, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 257–328.
- Τρανταλίδου κ.ά. 2007: Τρανταλίδου Κ. / Σκαράκη Β. / Καρά Ε. / Ντίνου Μ., «Στρατηγικές επιβίωσης κατά την 4η χιλιετία: στοιχεία από την εγκατάσταση στην ανατολική όχθη του Αγγίτη», στο Π. Αδάμ–Βελένη / Κ. Τζαναβάρη (επιμ.), *Το Αρχαιολογικό Έργο στη Μακεδονία και τη Θράκη* 19 (2005), Θεσσαλονίκη 2007, σ. 45–80.
- Tringham 1971: Tringham R., *Hunters, Fishers and Farmers of Eastern Europe, 6000–3000 BC*, London 1971.